

Кирдан Богдан Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9284-9930>

РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЩОДО ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

*У статті обґрунтовано розумне пристосування як процесуальну гарантію безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни. На підставі статей 2 і 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю розмежовано процесуальне та розумне пристосування. Проаналізовано новели 2025–2026 років і виявлено, що потребу в пристосуванні визнано на рівні підзаконних актів та актів органів суддівського врядування, проте не закріплено в Цивільному процесуальному кодексі України. **Ключові слова:** безбар'єрність, розумне пристосування, процесуальне пристосування, цивільне судочинство, ветерани війни, доступ до правосуддя.*

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентне зростання чисельності ветеранів війни, значна частина яких унаслідок бойових травм має стійкі або тимчасові функціональні обмеження – фізичні (ампутації, ушкодження опорно-рухового апарату), сенсорні (втрата слуху чи зору внаслідок вибухових уражень) та психологічні (посттравматичний стресовий розлад, наслідки контузій). Реалізація такими особами конституційного права на судовий захист у порядку цивільного судочинства ускладнюється сукупністю об'єктивних бар'єрів, що перешкоджають їхній повній та ефективній участі у процесі нарівні з іншими учасниками.

Емпіричні дані засвідчують, що бар'єри зростають саме там, де наявні функціональні обмеження. За результатами дослідження правових потреб ветеранів, проведеного SREO Consulting за сприяння Програми розвитку ООН в Україні, поранені ветерани «стикаються зі складнішими юридичними проблемами», ніж непоранені: щодо визнання статусу – 77 % проти 53 %, пенсій і фінансової підтримки – 86 % проти 66 %, оскарження рішень командування – 65 % проти 40 %, представництва в суді – 38 % проти 15 % [1, с. 9]. Показово, що фізичні бар'єри створюють труднощі для 31 % поранених ветеранів проти 17 % непоранених, а страх упередженого ставлення – для 27 % проти 7 % [1, с. 48]. Наведене емпірично підтверджує, що визначальним чинником ускладнень є не формальна належність особи до певної категорії, а її функціональний стан.

Упродовж 2025–2026 років в Україні сформувався якісно новий нормативний контекст. Кабінет Міністрів України затвердив принципи, критерії і межі розумного пристосування та універсального дизайну [2]; Рада суддів України схвалила методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам і ветеранкам під час здійснення правосуддя [3]; Уряд наділив Міністерство у справах ветеранів України повноваженнями у сфері доступу ветеранів до правосуддя [4]. Проте Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не

містить ані понять процесуального чи розумного пристосування, ані механізму їх застосування судом. Відтак наукова проблема полягає не у невизнанні державою потреби в пристосуванні, а в тому, що цю потребу визнано на рівні підзаконних актів та актів органів суддівського врядування, проте не закріплено в ЦПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безбар'єрності правосуддя перебуває у полі уваги вітчизняної та зарубіжної науки. О. К. Волох [5], досліджуючи безбар'єрність в адміністративному судочинстві, пов'язує її з реалізацією конституційних прав у розрізі Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, проте зосереджується на фізичній доступності судів, не торкаючись цивільного процесу. О. О. Матрос [6] проаналізувала систему правової допомоги ветеранам, розкривши роль безоплатної правничої допомоги, однак поза межами дослідження залишився процесуальний вимір. В. В. Серветник [7], аналізуючи американську модель судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts), доходить принципового висновку про неможливість прямого запозичення цієї моделі з огляду на конституційну заборону створення особливих судів, натомість пропонуючи процедурну адаптацію в межах чинних судів. Е. В. Тітко та К. О. Мусієнко [8] здійснили доктринальне розмежування універсального дизайну й розумного пристосування як інструментів превентивного та індивідуалізованого характеру, зосередившись на сфері праці та недискримінації. Н. В. Турлакова [9] обґрунтувала потребу впровадження принципу «ефективного доступу» через процесуальні пристосування, проте у міжнародно-правовому зрізі та стосовно адміністративного судочинства. У зарубіжній науці М. Е. Стайн, А. Сілверс, Б. А. Ергарт, та Л. П. Френсіс [10] аргументують необхідність «пристосування для кожного» (accommodating every body), за якою обов'язок пристосування ґрунтується на функціональній потребі, а не на формальному статусі.

Утім, попри наявність ґрунтовних досліджень у сфері безбар'єрності правосуддя та доступу ветеранів війни до нього, залишається невирішеним питання про

розумне пристосування як процесуальну гарантію саме цивільного судочинства, розмежування процесуального й розумного пристосування у його структурі та механізм їх реалізації в ЦПК України.

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумного пристосування як процесуальної гарантії безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни та формулювання напрямів удосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Безбар'єрність як конституційно-правова категорія ґрунтується на приписах Основного Закону. Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю; ст. 24 закріплює рівність конституційних прав і свобод; ст. 55 гарантує право на судовий захист [11]. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затверджена розпорядженням КМУ від 14.04.2021 р. №366-р [12] визначає безбар'єрність як «загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності», а доступність – як «забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку» (далі – Стратегія). Стратегія оперує категорією «всіх груп населення», не обмежуючи безбар'єрність колом осіб з інвалідністю, що є нормативною підставою для поширення її вимог на ветеранів війни.

Ключове значення має розмежування процесуального та розумного пристосування. Стаття 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – Конвенція) визначає: «розумне пристосування» означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підходящих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи невинновданого тягара, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод. Натомість ч. 1 ст. 13 Конвенції встановлює: «Держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу». У ч. 2 цієї статті зазначено: «Щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя» [13].

Зіставлення наведених приписів виявляє принципову відмінність. Конструкція ст. 2 містить застереження про «непропорційний чи невинновданий тягар», тоді як ст. 13 такого застереження не має. Це не термінологічна випадковість, а вираження ідеї, що доступ до правосуддя як передумова здійснення всіх інших прав не може ставитися в залежність від міркувань пропорційності витрат. Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю у Загальному коментарі № 6 (2018) щодо рівності й недискримінації наголошує на двоскладовій структурі обов'язку розумного пристосування, друга складова якого обмежена межею непропорційного тягара [14]. Міжнародні принципи та керівні положення щодо доступу до правосуддя для осіб з інвалідністю (2020) розглядають процесуальні корективи як безумовну гарантію ефективної участі [15]. Отже, процесуальне пристосування визначає обов'язковий стандарт

доступності судочинства, а розумне – механізм його адаптації до потреб конкретної особи в межах, що не становлять непропорційного тягара.

Істотним у даному випадку є аналіз новел 2025–2026 років. Відповідно до аб. 2 п. 8 Принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2025 р. № 1673, передбачено припис, який має особливе доказове значення, згідно з яким «обов'язок доведення, що здійснення заходів розумного пристосування в конкретному випадку становить непропорційний або невинновданий тягар, покладається на суб'єкта впровадження» [2]. Тягар доведення непропорційності покладено не на особу, яка потребує пристосування, а на того, хто заперечує проти його здійснення. Ця конструкція узгоджується зі ст. 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [16] та змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю» [17]. Зазначене регулювання орієнтоване передусім на сферу праці та надання послуг і не має продовження в цивільному процесуальному законодавстві.

Принципово новим явищем стало рішення Ради суддів України від 22 травня 2026 р. № 13, яким схвалено Методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам і ветеранкам під час здійснення правосуддя, Методичні рекомендації щодо етичної комунікації з ветеранами і ветеранками, які є працівниками апаратів судів (далі – Рекомендації), та Пам'ятку для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами і ветеранками. Рекомендації спрямовані на формування єдиних підходів до організації судового процесу відповідно до принципів верховенства права, доступності правосуддя, безбар'єрності та інклюзивності; вони передбачають застосування принципу розумного пристосування та процесуальної пропорційності, забезпечення фізичної, інформаційної та організаційної доступності судів, гнучке призначення засідань з урахуванням лікування чи реабілітації, участь у режимі відеоконференції, допуск супроводжуваних осіб, оголошення перерв, а також підвищення кваліфікації суддів, зокрема щодо практики Європейського суду з прав людини у сфері доступу до правосуддя [3]. В. В. Серветник в межах проведеного дослідження дійшов висновку, з урахуванням американського досвіду, про необхідність залучення до розгляду і вирішення справ суддів, які пройшли спеціалізовану підготовку [7, с. 71].

Рада суддів України прямо зазначила, що Рекомендації не встановлюють особливого процесуального статусу ветерана чи ветеранки війни, не змінюють правил судочинства та не надають переваг будь-якій стороні судового процесу [3]. Це застереження має вирішальне доктринальне значення. Рада суддів України як орган суддівського врядування не наділена повноваженнями змінювати процесуальний закон, а ухвалені нею акти рекомендаційного характеру не породжують процесуальних обов'язків суду. Відтак визнання потреби в пристосуванні на рівні суддівського врядування не усуває прогалини в ЦПК України.

Водночас триває формування інституційного забезпечення доступу ветеранів до правосуддя. Постановою КМУ від 1 липня 2026 р. № 902 «Про внесення змін до Положення про Міністерство у справах ветеранів України» доповнено п. 4 Положення про Міністерство

у справах ветеранів України підпунктом 2³, за яким Мін-ветеранів «бере участь у забезпеченні формування та реалізації державної політики з питань забезпечення правового захисту ветеранів війни та членів їх сімей, зокрема доступу до правосуддя, у взаємодії з Мін'юстом, органами судової влади, правоохоронними органами та іншими державними органами, установами, закладами» [4]. Отже, станом на 2026 рік потребу в пристосуванні визнано на рівні як судової, так і виконавчої гілок влади, проте жоден із зазначених органів не наділений повноваженнями запровадити відповідний механізм у процесуальному законі, а законодавець такого механізму не встановив. Проблема, таким чином, полягає не у визнанні потреби в пристосуванні, а у відсутності її нормативного закріплення.

Окремого обґрунтування потребує функціональний, а не статусний критерій пристосування. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» категорія ветерани війни включає: учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни [18]. Проте наявність чи відсутність формального статусу особи з інвалідністю не завжди відображає фактичні бар'єри: частина ветеранів із реальними функціональними обмеженнями (наслідки контузій, часткова втрата слуху, психологічні розлади) такого статусу не набуває. Методологічно продуктивним є підхід М. Е. Стайна, А. Сілверс, Б. А. Ергарта, та Л. П. Френсіс [10, р. 692], за яким обов'язок пристосування доцільно пов'язувати з функціональною потребою особи, а не з належністю до формально визначеної групи. Показово, що наявні механізми долають бар'єри іншої природи. Як зазначає О. О. Матрос, система безоплатної правничої допомоги «робить юридичну допомогу доступною для вразливих категорій населення», що є особливо суттєвим для ветеранів війни, багато з яких перебувають у складному матеріальному, психологічному або соціальному становищі [6, с. 75]. Проте усунення економічного бар'єра доступу до правничої допомоги не усуває функціонального бар'єра участі в судовому засіданні: забезпечення особи адвокатом не робить процес доступним для ветерана, який не може прийти до суду чи сприймати усну інформацію. Відтак безбар'єрність цивільного судочинства не вичерпується доступністю правничої допомоги і потребує самостійних процесуальних механізмів.

Об'єктивний характер потреби в пристосуванні підтверджується й аналізом чинного регулювання поза межами процесу. Аналізуючи ст. 17-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Е. В. Тітко та К. О. Мусієнко обґрунтовано критикують формулювання «у разі потреби, визначеної роботодавцем», зауважуючи, що потреба в розумному пристосуванні виникає об'єктивно – через неможливість особи реалізовувати права нарівні з іншими, – а не внаслідок її визнання зобов'язаним суб'єктом [8, с. 373]. Аналогічний висновок є справедливим і для цивільного судочинства: функціональний бар'єр є обставиною, яку суд встановлює, а не питанням, яке він вирішує на власний розсуд. Наведені вище дані про 77 % проти 53 % емпірично підтверджують цю логіку [1, с. 9].

Такий підхід узгоджується із засадничими приписами процесуального закону. У ч. 1 ст. 2 ЦПК України зазначено, що: «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав,

свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави», а у ч. 2 цієї статті передбачено, що суд та учасники судового процесу «зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі». Згідно з п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України засадою цивільного судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом [19]. З огляду на це, ефективний захист прав ветерана, який не може реально брати участь у процесі через функціональний бар'єр, залишається декларативним, а формальна рівність без урахування бар'єра не забезпечує рівності фактичної.

Водночас потребує розмежування дві категорії ветеранів, позаяк конструкція розумного пристосування генетично пов'язана з інвалідністю. Стосовно ветеранів, визнаних особами з інвалідністю внаслідок війни, розумне пристосування застосовується безпосередньо. Натомість щодо ветеранів, які мають об'єктивні функціональні обмеження, проте не набули відповідного статусу, підставою виступає сам бар'єр, установлений судом у конкретній справі, а юридичним підґрунтям – насамперед процесуальне пристосування за ст. 13 Конвенції [13], яке зумовлюється не наявністю інвалідності, а потребою забезпечити ефективну участь особи у судовому процесі. Такий двоскладовий підхід узгоджується і з висновком В. В. Серветника [7, с. 70] про неприпустимість створення для ветеранів окремої ланки судової системи, як діє ця інституція у США.

ЦПК України містить окремі інструменти, що потенційно забезпечують можливість безбар'єрності, проте застосовуються неповною мірою. Так, ч. 1 ст. 212 ЦПК України передбачає, що «Учасник справи, його представник має право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або у приміщенні іншого суду за умови наявності в суді відповідної технічної можливості, про яку суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі, крім випадків, коли явка цього учасника справи в судові засідання визнана судом обов'язковою» [19]. Зазначена норма закладає дистанційну участь як право учасника, яке зумовлене технічною можливістю суду, а не як обов'язок суду вжити заходів для подолання бар'єра. Стаття 11 ЦПК України закріплює принцип пропорційності у цивільному судочинстві, за яким суд визначає порядок здійснення провадження, враховуючи завдання судочинства та забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами. Проте жодна з наведених норм не встановлює обов'язку суду виявляти функціональні бар'єри, не визначає процедури заявлення клопотання про пристосування та розподілу тягара доведення непропорційності, а тому не утворює цілісної гарантії безбар'єрності [19].

З огляду на викладене вважаємо за доцільне окреслити такі напрями вдосконалення ЦПК України. Перший напрям полягає у доповненні основних засад цивільного судочинства (ч. 3 ст. 2) засадою доступності (безбар'єрності) цивільного судочинства, що надало б безбар'єрності статусу самостійного процесуального принципу. Другий напрям передбачає закріплення обов'язку суду забезпечувати процесуальне пристосування як безумовний стандарт фізичної, інформаційної, цифрової та комунікативної доступності процесу незалежно від міркувань пропорційності витрат, що відповідало б статті 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю. Третій напрям стоїть за запровадження механізму клопотання учасника справи про процесуальне чи розумне пристосування

з покладенням тягаря доведення непропорційності на сторону, яка проти нього заперечує, за моделлю, запровадженою постановою КМУ від 17.12.2025 р. № 1673 «Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну». Четвертий напрям полягає в перетворенні дистанційної участі (стаття 212 ЦПК України) з можливості, зумовленої технічною спроможністю суду, на інструмент безбар'єрності, застосовуваний за наявності доведеного функціонального бар'єра. П'ятий напрям стосується систематичного підвищення обізнаності суддів та працівників апарату суду, що прямо впливає з ч. 2 ст. 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю і вже передбачене Рекомендаціями Ради суддів України, проте потребує законодавчого закріплення.

Універсальність запропонованого підходу виявляється й у можливості його поширення за межі цивільного судочинства. Ветерани війни є учасниками адміністративних справ, зокрема у спорах з органами пенсійного забезпечення та соціального захисту, а тому механізм процесуального й розумного пристосування може бути з відповідними змінами впроваджений і до КАС України [20]. На потребу забезпечення безбар'єрності в адміністративному судочинстві слушно звертає увагу О. К. Волох [5, с. 82], а Н. В. Турлакова [9, с. 142] обґрунтовує це з позицій міжнародних стандартів. Відтак запропоновані зміни доцільно розглядати як складову єдиного міжгалузевого стандарту безбар'єрності судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати розумне пристосування як процесуальну гарантію безбар'єрності цивільного судочинства щодо ветеранів війни, що охоплює дві складові: безумовне процесуальне пристосування (ст. 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю), яке утворює обов'язковий стандарт доступності процесу й не обмежується критерієм непропорційного тягаря, та розумне пристосування у власному значенні (ст. 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю), що виступає інструментом індивідуалізованої корекції та обмежується цією межею.

Установлено, що у 2025–2026 роках в Україні сформувалися нормативна (постанова КМУ № 1673), рекомендаційна (рішення Ради суддів України № 13) та інституційна (постанова КМУ № 902) передумови безбар'єрності правосуддя, однак усі вони не закріплені на законодавчому рівні: Рада суддів України прямо зазначила, що Рекомендації не змінюють правил судочинства, а тому потреба в пристосуванні визнана, але не забезпечена процесуальними механізмами реалізації. Обґрунтовано, що підставою пристосування має бути об'єктивний функціональний бар'єр, а не формальний статус особи, що підтверджується як доктринально, так і емпірично. Сформульовано п'ять напрямів удосконалення ЦПК України. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням конкретних редакцій процесуальних норм, дослідженням практики застосування Рекомендацій Ради суддів України, а також поширенням запропонованої моделі на адміністративне судочинство.

Список використаних джерел

1. Опитування щодо правових потреб ветеранів/-ок та членів їхніх сімей : звіт за результатами комплексного дослідження П. Малгорн, М. Ерлер ; SREO Consulting ; Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. Київ, 2025. 102 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/veteransreport-3-upd_0.pdf (дата звернення: 15.07.2026).
2. Про затвердження принципів, критеріїв і меж розумного пристосування та універсального дизайну : постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2025 № 1673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1673-2025-п> (дата звернення: 15.07.2026).
3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо комунікації з ветеранами/ветеранками, які є працівниками апаратів судів, Методичних рекомендацій щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам/ветеранкам під час здійснення правосуддя, Пам'ятки для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами/ветеранками : рішення Ради суддів України від 22.05.2026 № 13. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf> (дата звернення: 15.07.2026).
4. Про внесення змін до Положення про Міністерство у справах ветеранів України : постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2026 № 902. Урядовий кур'єр. 2026. 11 лип. № 145.
5. Волох О. К. Питання безбар'єрності в адміністративному судочинстві України. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4. С. 80–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-80-84>
6. Матрос О. О. Система правової допомоги ветеранам війни та внутрішньо переміщеним особам в Україні. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2026. Вип. 2. С. 73–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-2-11>
7. Серветник В. В. Справедливе правосуддя для ветеранів. Перспективи адаптації американської моделі ветеранських судів в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2025. Вип. 1 (17). С. 67–72. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1\(17\)-09](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1(17)-09)
8. Тітко Е. В., Мусієнко К. О. Дотримання принципу розумного пристосування для осіб з інвалідністю як складова протидії дискримінації: міжнародні стандарти та правове забезпечення в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 3, № 2. С. 365–378. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.51>
9. Турлакова Н. В. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних в контексті адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 138–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.20>
10. Stein M. A., Silvers A., Areheart B. A., Francis L. P. Accommodating Every Body. *The University of Chicago Law Review*. 2014. Vol. 81, № 2. Р. 689–757. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/ucirev/vol81/iss2/5/> (дата звернення: 15.07.2026).
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.07.2026).
12. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р> (дата звернення: 15.07.2026).
13. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Конвенція ООН від 13.12.2006 : ратифікована Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.07.2026).

14. General Comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination : Committee on the Rights of Persons with Disabilities. CRPD/C/GC/6. 2018. URL: <https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/6> (дата звернення: 15.07.2026).
15. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities : Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Geneva, 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities> (дата звернення: 15.07.2026).
16. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 15.07.2026).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю : Закон України від 15.01.2025 № 4219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20> (дата звернення: 15.07.2026).
18. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (дата звернення: 15.07.2026).
19. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.07.2026).
20. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.07.2026).

References

1. Malhorn, P., & Erler, M. (2025). *Opytuvannia shchodo pravovykh potreb veteraniv/-ok ta chleniv yikhnikh simei: zvit za rezultaty kompleksnoho doslidzhennia* [Survey on the legal needs of veterans and their family members: comprehensive research report]. Kyiv: SREO Consulting, United Nations Development Programme in Ukraine. Retrieved from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-02/veteransreport-3-upd_0.pdf [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia pryntsypiv, kryteriiv i mezh rozumnoho prystosuvannia ta universalnoho dyzainu [On approval of the principles, criteria and limits of reasonable accommodation and universal design] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17.12.2025 No. 1673. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1673-2025-n> [in Ukrainian].
3. Pro skhvalennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo komunikatsii z veteranamy/veterankamy, yaki ye pratsivnykamy aparativ sudiv, Metodichnykh rekomendatsii shchodo zabezpechennia bezbariernosti, inkliuzyvnosti ta nalezhnoi pravovoi dopomohy veteranam/veterankam pid chas zdiisnennia pravosuddia, Pamiatky dlia pratsivnykiv aparatu sudu shchodo komunikatsii z veteranamy/veterankamy [On approval of the Methodological recommendations on communication with veterans who are employees of court staff, the Methodological recommendations on ensuring barrier-free access, inclusiveness and proper legal aid to veterans during the administration of justice, and the Memo for court staff on communication with veterans] : Decision of the Council of Judges of Ukraine of 22.05.2026 No. 13. Retrieved from <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy [On amendments to the Regulation on the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine] : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.07.2026 No. 902. Uriadovy kurier – Government Courier, 145 [in Ukrainian].
5. Volokh, O. K. (2025). Pytannia bezbariernosti v administrativnomu sudochynstvi Ukrainy [Accessibility issues in Ukrainian administrative judiciary]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Law Journal of Donbass*, 4, 80–84. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-80-84> [in Ukrainian].
6. Matros, O. O. (2026). Systema pravovoi dopomohy veteranam viiny ta vnutrishno peremishchenym osobam v Ukraini [Legal aid system for war veterans and internally displaced persons in Ukraine]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka – Social Work and Psychology: Education and Science*, 2, 73–77. <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2026-2-11> [in Ukrainian].
7. Servetnyk, V. V. (2025). Spravedlyve pravosuddia dlia veteraniv. Perspektyvy adaptatsii amerykanskoj modeli veteranskykh sudiv v Ukraini [Fair justice for veterans. Prospects for adapting the American model of veterans courts in Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 1(17), 67–72. [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1\(17\)-09](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2025-1(17)-09) [in Ukrainian].
8. Titko, E. V., & Musiienko, K. O. (2026). Dotrymannia pryntsypu rozumnoho prystosuvannia dlia osib z invalidnistiu yak skladova protydii dyskryminatsii: mizhnarodni standarty ta pravove zabezpechennia v Ukraini [Compliance with the principle of reasonable accommodation for persons with disabilities as a component of combating discrimination: international standards and legal support in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(2), 365–378. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.3.51> [in Ukrainian].
9. Turlakova, N. V. (2025). Zahalna kharakterystyka mizhnarodno-pravovykh standartiv zabezpechennia dostupu do pravosuddia u spravakh shchodo zakhystu prav, svobod ta interesiv viiskovosluzhbovtiv ta viiskovozoboviazanykh v konteksti administrativnoho sudochynstva [General characteristics of international legal standards for ensuring access to justice in cases concerning the protection of the rights, freedoms, and interests of military personnel and conscripts within administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 89(3), 138–145. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.20> [in Ukrainian].
10. Stein, M. A., Silvers, A., Areheart, B. A., & Francis, L. P. (2014). Accommodating Every Body. *The University of Chicago Law Review*, 81(2), 689–757.
11. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] : Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp> [in Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [On approval of the National Strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030] : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.04.2021 No. 366-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p> [in Ukrainian].
13. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities] : UN Convention of 13.12.2006, ratified by the Law of Ukraine of 16.12.2009 No. 1767-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].

14. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018). General Comment No. 6 (2018) on equality and non-discrimination (CRPD/C/GC/6). Retrieved from <https://docs.un.org/en/CRPD/C/GC/6>
15. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2020). International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. Geneva. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/international-principles-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities> [on English].
16. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini [On the fundamentals of social protection of persons with disabilities in Ukraine] : Law of Ukraine of 21.03.1991 No. 875-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> [in Ukrainian].
17. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava osib z invalidnistiu na pratsiu [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on ensuring the right of persons with disabilities to work] : Law of Ukraine of 15.01.2025 No. 4219-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-20> [in Ukrainian].
18. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [On the status of war veterans, guarantees of their social protection] : Law of Ukraine of 22.10.1993 No. 3551-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> [in Ukrainian].
19. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Law of Ukraine of 18.03.2004 No. 1618-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].
20. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : Law of Ukraine of 06.07.2005 No. 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].

Kyrdan Bohdan,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Civil Law and Procedure,
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9284-9930>

REASONABLE ACCOMMODATION AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF THE BARRIER-FREE NATURE OF CIVIL PROCEEDINGS FOR WAR VETERANS

The article substantiates reasonable accommodation as a procedural guarantee of the barrier-free nature of civil proceedings for war veterans. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has significantly increased the number of veterans with permanent or temporary functional limitations – physical, sensory and psychological – whose effective participation in civil proceedings is impeded by objective barriers. Empirical data cited in the literature indicate that approximately 77 % of wounded veterans face difficulties in obtaining their status, compared with approximately 53 % among those not wounded, which confirms that the decisive factor is functional condition rather than formal category. Drawing on Article 2 and Article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the author distinguishes procedural accommodation from reasonable accommodation: the wording of Article 2 contains the reservation concerning a disproportionate or undue burden, whereas Article 13 contains no such reservation, since access to justice as a precondition for the exercise of all other rights cannot be made dependent on considerations of proportionality of costs. The study analyses the developments of 2025–2026: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1673 of 17 December 2025, which placed the burden of proving a disproportionate burden on the entity responsible for implementation; Decision of the Council of Judges of Ukraine No. 13 of 22 May 2026, which approved methodological recommendations on barrier-free access for veterans in the administration of justice; and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 902 of 1 July 2026, which empowered the Ministry of Veterans Affairs in the field of access to justice. It is demonstrated that all these instruments remain outside procedural law: the Council of Judges expressly stated that the recommendations do not establish a special procedural status of a veteran and do not alter the rules of judicial procedure, since acts of a recommendatory nature belong to soft law and do not create procedural obligations of the court. Accordingly, the need for accommodation has been recognised but not operationalised. The author substantiates a functional rather than a status-based criterion of accommodation and formulates five directions for improving the Civil Procedure Code of Ukraine, including enshrining the principle of accessibility of proceedings, the court's duty to provide procedural accommodation, a mechanism for requesting accommodation with an appropriate allocation of the burden of proof, transforming remote participation into an instrument of barrier-free justice, ensuring communication accessibility and raising judges' awareness. Prospects for further research are connected with drafting specific procedural provisions and extending the proposed model to administrative proceedings.

Key words: barrier-free environment, reasonable accommodation, procedural accommodation, civil proceedings, war veterans, access to justice.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026

Заява про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту (Claude, розробник – компанія Anthropic) використовувалися як допоміжний засіб для мовностилістичного редагування, технічного впорядкування та структурування тексту, перекладу окремих елементів статті англійською мовою. Штучний інтелект не застосовувався для генерування наукових результатів, формулювання висновків чи створення бібліографічних посилань без подальшого самостійного опрацювання автором.